

Vári Attila

Ijesztő napunk

*Erdélyi Lajos fotóművész emlékére
(1929 Marosvásárhely, 2020 Budapest)*

– Tudod – mondta az aznapi borzalmas felfedezésünk estéjén, királyi lakománk végeztével Laló, akit nem tudnék Erdélyi Lajosként emlegetni. – Tudod, akit a kígyó megmarta, az a gyíktól is félni fog. – És felhajtott egy pohár kubai rumot. Egy egész pohárral, az az ember, akit soha sem láttam még szalonspiccesnek sem, de megértettem azt a kibeszélhetetlen érzést, amit a délelőtti ijesztő látvány, iszonyatot ébresztő élményünk hozadékaként, ifjúkori emlékeinek kapcsolásával átélhetett.

Több mint ötven év barátság után nehéz olyan emberről beszélni, főleg írni, akivel valaha naponta, aztán később, öregségünkben, már csak ritkábban találkozhattam, bár mindketten Budapesten éltünk.

Ha Lalóra gondolok, mindig az a hajdani tavaszi, fürdőszézon előtti hónap jut eszembe, az 1970-es évek egyik májusa, amelyet Szovátán, az Írószövetség rönkház kinézetű alkotóházában, a fekete vilaként emlegetett épületben töltöttünk.

Én a *Volt egyszer egy város* című regényemen dolgoztam, Laló a környék elhagyatott zsidótemetőinek nyomát kereshette, de találat hiányában érdekes sziklaköveket, vénséges bükkfák üregeinek, korhadék barlangjainak fotózásával volt elfoglalva, azt mondta, hogy hihetetlenül emberiek ezek a természet játékainak tartott alakzatok.

Szállásunkhoz közel két vendéglő is volt, ahol ebédelhettünk, vacsorázhattunk volna, de szakszervezeti beutaltak tömegeinek főztek, eléggé igénytelenül, s elhatároztuk, hogy közösen készítsünk magunknak naponta valamilyen ehető melegételt.

Hírezen jó horgász volt, talán értett a pisztrángok nyelvén, mert soha nem tért haza üres kézzel. Minden alkalommal pontosan annyit fogott, amennyiből jól megoldottuk a napi egyszeri vacsorát, néha még korai visszaérkezése miatt az ebédet is.

Én gombásztam, bár az évszak nem kecsegtetett nagy változatossággal, még nem találtam szinte egyetlen csiperkét, rókagombát. Vargányát sem, amelyet mi hiribnek, tinórúnak nevezünk, s a ren-

geteg keserűgomba, amely elkészítve sem vesztett csípős, keserű ízéből, az lett volna a pisztrángok körítése, rákényszerített, hogy mégiscsak kezdjek velük valamit.

Tejelőgomba, össze sem lehet téveszteni semmivel. Ha eltöri az ember, sűrű fehér, nagyon keserű tejszerű váladékot enged, s Laló sajnálkozott, hogy nem tudjuk parázsra rakott vaslemezen megsütöni.

– Juhtúróval megszórvva, jól átsütve, hogy elvegye a keserű ízt, királynak való eledel lenne – mondta.

A kényszer a legjobb szakácskönyv, s kitaláltam, hogy a puliszkalisztbe forgatott frissensült pisztránghoz, a szalmakrumpli vékonyságúra szeletelt gombát bő olajban ropogós pirosra kisütve, aztán reszelt sajttal megszórvva, olyan pompás körítésünk lesz, hogy hét nyelven beszél.

És ha nem is beszélt hét nyelven, de hetekig etük megunhatatlanul.

A pohár rummal befejezett csendes este napja volt az a nap, amikor a Szakadát-patakról fölcslattam az Iszujka völgyébe, ismeretlen vizekre. Azt hittem, hogy nemcsak horhost rejt az alábukó hegyoldal, hanem gübbenők mélységeit dajkáló hegyi patakat is, de tévedtem. Csak a mélyút kanyargott a völgyben, s Laló is gombászni kezdett. Különben is, már kifogta, s amolyan tartósításként csalánlevélbe bugyolálva, el is tette a halakat.

Többnyire lábunk elé nézve araszolgattunk a Becs-hegység szoknyáján, a ligetes ritka erdőben.

Egészen közel hozzánk legelészett borjával egy szarvastehén, s nem is miattunk, csak azért ugrott meg, mert egy uhu, egy sárga vén fülesbagoly libbent át fölöttük.

– Megfizethetetlen egy ilyen nap – mondta Laló, aki nem tudott betelni a látvánnyal.

Túlérett, többnyire kukacos májusi pereszkek szedhettünk volna, alig-alig találtunk olyan gombát, amiért érdemes lenne lehajolni, s jól eltávolodtunk attól a szekérúttól, amely egyre felszínesebb lett, látszott, hogy nem sokan használják, s akkor a töl-

2020/4

▲ 1945. július 2. Életem legemlékezetesebb szakaszáról, a német megsemmisítő táborokban töltött esztendőről nincs fényképem. Holott fényképeztek: Oberscharführer Weingartner készített egy fotót (talán amikor rám mérték a 25 botütést?!). De ebből nem kaptam. Háború után párizsi rokonaim felismerni véltek egy, az Humanitéban megjelent képen. El is küldték – de nem hinném, hogy én lennék az. Ez a kép portré, Édesapámat és engem ábrázol. Túléltük Auschwitzot, a „száraz krematóriumnak” nevezett Dörnbau (Szilézia) lágert. A flekktifuszt. A csíkos rabruha valójában az anyém volt. Amikor megérkeztünk szülővárosunkba, Apámban felébredt a közéletben sokat forgó ember dramaturgiai ösztöne. Felvette az én rabruhám, abban vonult be gyalogszerrel a város Fő terére. Több százan kísérték bennünket a Fő térre. Az időben a legidősebb, illetve a legfiatalabb túlélőt. Kántor úr fényképészműtermének kirakata előtt készültek a képek.

A véletlen szeszélye sodort az újságírók céhébe. Fitókrónikásként részlegesen elkészítettem az erdélyi értelmiségiek arcképcsarnokát. Közel kilencven temetőről készült képeimmel bemutattam a régi zsidó sírkőfaragó népművészet remekeit. ▼

◀ A diktatúra éveiben is voltak gyönyrű óráink, napjaink. Egyetlen biztonságos kaspaszkodónk: a baráti kör. Szűkebb környezetünket örökítette meg feleségem: Balázs Imre festőművész, Erdélyi Lajos fotós, Bodor Pál publicista-író, Kányádi Sándor költő. Egyikünk sem mondta, hogy ilyen körülmények között nem lehet dolgozni.

* Erdélyi Lajos szövegei, amit a MJ 2000/1. lapszámban megjelent Erdélyi Lajos: Magyar zsidók Romániában, Erdélyben című cikkből emeltünk Vári Attila írása mellé.

gyek és gyertyánok között elvadult körtefákat, vadhajtásaik miatt bokorra terebélyesedett szilva- és almafákat láttunk.

Olyan csend volt, hogy hallani lehetett a pillangók szárnyverését, messziről talán kakukk, vadgalamb bűgását, s egyszerre csak előttünk volt egy korhatag, bukfenctetésre készülő léckerítés-maradvány.

Megálltunk, szinte azt kérdeztük némán egymástól, hogy továbbmenjünk-e? Hátha valaki jogtalan behatolónak vél, nemkívánatosnak tartja az ottlétünket, s valami kellemetlenség érhet minket. Tudtuk, hogy vannak vadorzók, zugpálinkafőzők a környéken, s nem szívesen botlottunk volna egyikükbe sem.

Talán egyetlen lépést tehattünk, amikor észrevettük azt a borzalmas látványt.

Ellenfényben volt az a valami, emberi végtagra emlékeztető dolog, talán magasról csüngött be a látómezőnkbe. De nem kellett sokáig találgatni, csupán egyetlen lépés kellett, hogy megtudjuk, mi lehet az a belógó csukaszürke nadrág, amely sáros csizmában végződött, s amelyről ha nem is tudtuk biztosan, de sejtettük, hogy akasztott emberhez tartozik. Olyan hirtelen bukkant elő a hulla, ahogyan egy bokor takarásából a vakító fényre léptünk, hogy ösztönösen egymás keze után nyúltunk.

Ha felvétel készült volna azokról az óráknak tűnő pillanatokról, s valaki megnézhetné, félelem, tanácsstalanság, iszonyat kifejezését olvashatná arcunkról. Nem tudom, hogy én milyen lehettem, csak azt láttam, hogy Laló arca aszfaltszürke lett, ajka remegett, mintha magában beszélne, s akkor a döbbenet pillanatában enyhe szellő kerekedett, s az akasztott ember teste megmozdult. Közben a testet még javarészt takaró pajta irányából szinte túlvilági nyikorgást hallottunk, olyant, mintha valaki kinyitott volna egy rozoga ajtót.

Kiléptünk a bokor mögül, s Laló hallózni kezdett.

– Halló, emberek... Hahó, van itt valaki? – kérdezte, s most már láttuk a roskatag tetejű házat, ólak és ketrecek maradványait is, s a kút gémjére akasztva az embert.

Szürke overáll, kockás hosszú ujjú ing volt rajta, a fején sötétzöld, félrekapott beret, baszk sapka, olyan, mint amilyent a hegyivadász századok katonái viselnek.

A szélben, mintha hintáztatná, le-fel emelgette a gém hosszabbik szára a hullát, s később bevallottuk egymásnak, hogy előbb arra gondoltunk, hogy talán le kellene, hogy vágjuk, kézenfekvőnek tűnt volna, hiszen mindkettőnk kezében ott volt a gombászáshoz használt kés.

Legalább tíz kilométernyire lehattunk a szovátai rendőrségtől, s nekem megfordult a fejemben, hogy vége a nyugodt napoknak, majd ismételen becítálnak vallomástételre, eltítkolt dolgot, következetlenséget keresve elmondadják századjára is a történetünket, mert nagy általánosságban mindig a holttest megtalálója az egyes számú gyanúsított.

Fordult a szél iránya, s végre megláttuk a tökéletesre sikeredett madárijesztő arcát. Volt szeme és szája, bajusza és orra, talán jobb napokat megélt, gyermekrémisztető papundekli álarc lehetett valaha, az, amit a kitömött harisnyára erősítettek.

Nem éreztem, s mint később megbeszéltük, Laló sem érzett megkönnyebbülést. Feszültségterhes pillanatok után, talán a kitörő nevetés lett volna a helyénvaló, egymás rémületének kinevetése, de nem az történt. Mert van a rémületnek olyan foka, amely beivódik az ember bőre alá, fészket rak, mintha soha sem akarna vándormadárként tovaszállni. Cipeltük egész nap, egész este a borzalom pillanataiban feltóduló félelmeinket.

Aztán Laló arról a vonatról mesélt, az Auschwitzba tartó vonatról, amely csupa marhavagonból állt, s amelynek emberfejnyi vasrácsos ablakából, ahová azért emelték, hogy friss levegőt kapjon, akasztott emberek sorát látta.

– Megsejtettem, hogy borzalmak várnak rám. Távol, egy falu szélén voltak az akasztófák. Nemcsak éreztem, de tudtam, hogy ott, a messzeségben iszonyatos dolgok történtek... és miután felszabadultunk, akkor is kísérték hazafelé a bosszú, a leszámolás akasztófái. Tudod, akit a kígyó megmarta, az a gyíktól is retteg – mondta, s azokban a közép-kort idéző, Ceaușescu dicsőséges diktatúráját sínylő időkben, nem is volt nehéz arra gondolni, hogy bekövetkezhet még az is, hogy akasztottak erdejét találjuk gomba helyett, ha nem megyünk el innen, minél hamarabb.

